

ΤΡΙΤΟΝ ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

Ἐκ τοῦ πλήθους τῶν ἐμπειρικῶν δεδομένων πρὸς τὴν θεωρητικὴν ἀρθρωσιν τῆς φυσικῆς διὰ τοῦ κριτικοῦ πνεύματος τῆς Ἑλλάδος.

Οἰανδήποτε τροπὴν καὶ ἂν πάρουν εἰς τὸ μέλλον τὰ πράγματα, ἡ ἀλχημεία ὑπῆρξε τὸ γονιμώτερον ἐπιστημονικὸν ἰδεῶδες τοῦ ἀνθρώπου, ἀφ' οὔτου ἐκάμφθη ἡ ἑλληνικὴ διάστασις τοῦ ἱστορικοῦ πνεύματος. Βεβαίως ἡ ἀλχημεία δὲν ἀνεπτύχθη ἐπιστημονικῶς, διότι δὲν ἀπέβλεψεν εἰς τὴν θεωρίαν· ἐνδιεφέρθη περισσότερον διὰ τὴν πείραν καὶ ὀλιγώτερον διὰ τὸ ἀξιῶμα· δὲν ἔθεσε τὴν ἐπαφήν πρὸς τὴν ὄλην εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς μεθοδικῆς ἀρχῆς, ὥστε τὸ πείραμα νὰ θεμελιωθῇ θεωρητικῶς καὶ διὰ τοῦτο δὲν κατέληξεν εἰς τὸν φυσικὸν νόμον· ἔμεινεν εἰς τὸ στάδιον τῶν ἐμπειρικῶν δοκιμῶν, διότι δὲν κατώρθωσε νὰ συνθέσῃ τὴν φυσικὴν τῆς πείραν καὶ νὰ παρουσιάσῃ τὴν φύσιν ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ λόγου, νὰ γίνῃ δηλαδὴ ἐπιστήμη τῆς φύσεως. Διὰ τὴν θεωρητικὴν αὐτὴν θεμελίωσιν τῶν ἐμπειρικῶν προσπαθειῶν ἔλλειπεν, ἀφ' οὔτου ἔδυσε ἡ Ἑλλάς, τὸ ἀξιωματικὸν πνεῦμα. Δι' αὐτὸν τὸν λόγον ἡ Δύσις δὲν θὰ ὑπερέβαινε τὸ στάδιον τῆς ἀλχημείας ἢ τῶν πρακτικῶν κατασκευῶν πρὸς τὴν νεωτέραν ἔννοιαν τῆς ἐπιστήμης, ἔὰν δὲν κατώρθωγε νὰ συνδεθῇ πρὸς τὴν Ἑλλάδα. Ὅπως ἡ ἀπόσπασίς τῆς ἐκ τῆς ἑλληνικῆς παραδόσεως τῆς ἐπέτρεψε· γὰρ συναναστραφῆ τὴν ὄλην, χωρὶς νὰ ὑπακούσῃ εἰς τὸ αἶτημα τῆς καθαρότητος τοῦ θεωρητικοῦ βίου καὶ χωρὶς ν' ἀτενίσῃ τὸν κόσμον ὑπὸ τὸ συμβολικὸν ἔνδυμα τῆς νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας, ὥστε τὰ πράγματα καὶ τὰ γεγονότα νὰ χάσουν τὴν μεταφυσικὴν των διαφάνειαν καὶ νὰ παρουσιασθοῦν εἰς τὴν φυσικὴν των γυμνότητα, ὁμοίως καὶ χωρὶς τὴν κλήσιν τῆς Ἑλλάδος νὰ θέσῃ τάξιν εἰς τὴν πείραν, νὰ διαρθρώσῃ θεωρητικῶς τὴν πολλότητα καὶ νὰ τοποθετήσῃ τὸν λόγον καὶ πάλιν ἐν ἀρχῇ, ἡ Δύσις θὰ ἐξηγντο εἰς τὴν κατοχύρωσιν τοῦ δόγματος, χωρὶς μάλιστα νὰ

εὐρη διέξοδον εἰς τὴν θρησκευτικὴν ποίησιν, ἐφ' ὅσον δὲν εἶχε τὴν μυστικὴν διάθεσιν τῆς Ἀνατολῆς. Συνέβη λοιπὸν εἰς τὸ ὕψος τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως ἡ Δύσις διὰ μιᾶς ἱστορικῆς συγκυρίας, ἡ σημασία τῆς ὁποίας δυσκόλως ἐλέγχεται, νὰ ἔλθῃ εἰς ἐπαφὴν πρὸς τὸ κριτικὸν πνεῦμα, τὸ ὁποῖον εἰς τὴν Ἑλλάδα εἶχε στραφῆ πρὸς τὸν κόσμον τῆς ἐμπειρίας. Ἡ εἴσοδος τοῦ φυσικοῦ Ἀριστοτέλους εἰς τὴν Δύσιν μέσῳ τῶν Ἀράβων τὸν 13ον αἰῶνα ὑπῆρξεν εἰς ἱστορικὴν σπουδαιότητα τὸ πρῶτον πνευματικὸν γεγονός τῆς δευτέρας χριστιανικῆς χιλιετηρίδος ὡς ἀρχὴ τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ἡ πνευματικὴ ἀφετηρία τοῦ σημερινοῦ τεχνικοῦ κόσμου.

Βεβαίως ἡ μεθοδικὴ ἔρευνα τῆς φύσεως ἐνεφανίσθη εἰς τὴν Εὐρώπην δύο αἰῶνας ἀφ' ὅτου ὁ ἀριστοτελεῖος λόγος ἐπεστάτησε τῆς δυτικῆς θεολογίας. Ὅπως ὁμοίως τὰ θεμέλια ἑνὸς οἰκοδομήματος κρύπτονται εἰς τὴν γῆν, ὁμοίως καὶ ἡ βάση τοῦ πνευματικοῦ κτιρίου «φυσικὴ ἐπιστήμη» εὐρίσκεται εἰς τὸν Μεσαιῶνα. Εἰς τὴν πνευματικὴν θεμελίωσιν τῆς φυσικῆς ἐρεύνης δὲν εἶχεν ἀποδοθῆ μέχρις ἐσχάτων ἰδιαιτέρα σημασία, ὡς ἐάν, ὅτι ἐστήριζε τὸ λαμπρὸν οἰκοδόμημα πέρα τῆς ἱστορικῆς του δραστότητος, ἦτο, ἐπειδὴ δὲν ἐφαίνετο, ἀνάξιον λόγου. Εἰς τὴν ἱστορίαν ὁμοίως, ὅπου ἀναζητεῖται τὸ βάθος, χρειάζεται ἡ σκαπάνη, ἀκριβῶς ὅπως συμβαίνει, ὅταν ἀνασκάπτονται τὰ θεμέλια ἑνὸς ἀρχαίου ναοῦ, διὰ νὰ ἐντοπισθῇ χρονικῶς.

Ἐὰν ἀποκαλυφθοῦν λοιπὸν αἱ ἱστορικαὶ ἀρχαὶ τῆς νεωτέρας φυσικῆς ἐπιστήμης, θὰ προσκρούσωμεν εἰς τὸ θεμέλιον «Νομιναλισμός». Διὰ τοῦ δρου αὐτοῦ χαρακτηρίζεται ἡ κατάληξις τῆς σχολαστικῆς φιλοσοφίας εἰς τὴν Δύσιν μετὰ τὴν ὑποδοχὴν τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ πρὸ τῆς Ἀναγεννήσεως. Ἐπειδὴ ἡ ἐξέλιξις συνέβη εἰς βάρος τῆς ὀρθοδόξου παραδόσεως τῆς δυτικῆς θεολογίας, ἐθεωρήθη ὑπὸ τῶν συγχρόνων καὶ τῶν μετέπειτα ἐκπροσώπων τῆς Καθολικῆς ὀρθοδοξίας ὡς πνευματικὴ κατάπτωσης. Καίτοι ἀπὸ τῆς ἄλλης πλευρᾶς ἡ φιλοσοφικὴ αὐτὴ σχολὴ ὑπέβαλεν ὀλόκληρον τὴν ἀριστοτελεῖον θεολογίαν τοῦ Μεσαιῶνος εἰς αὐστηρὰν κριτικὴν, ἐθεωρήθη ἐξ ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι τὴν εἶδον ὡς ὑπερασπιστὰς τῆς Ἀναγεννήσεως, ὡς μία κοινὴ ἔκφρασις ἀπαραδέκτων εἰς τοὺς νέους καιροὺς μεσαιωνικῶν ὑποθέσεων. Τόσον λοιπὸν κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὸν ἐπίσημον Ἀριστοτέλη, ὅσον καὶ ἐν ὄνματι τῆς ἐπιστημονικῆς ἀκριβείας τοῦ Γαλιλαίου ὁ Νομιναλισμός ἀπεδοκιμάσθη, ὥστε μέχρι σήμερον, ὅσοι συνεχίζουν τὴν θωμικὴν παράδοσιν καὶ τὸ πνεῦμα τῶν Νέων χρόνων, νὰ παραβλέπουν τὴν ἱστορικὴν μετάβασιν τῆς Εὐρώπης ἐκ τοῦ Ἀριστοτέλους πρὸς τὴν φυσικὴν ἐπιστήμην.

Ὁ Νομιναλισμός ὑπῆρξε μία συστηματικὴ κριτικὴ τῆς ἀριστοτελεῖου θεωρήσεως τῆς φύσεως. Ἄλλ' ἡ ἀνασκευὴ αὐτὴ σημαίνει πρὸ παντὸς ἄλλου συνέχισιν τῆς κριτικῆς διαθέσεως, ἡ ὁποία ἐνέσκηψεν εἰς τὴν Εὐρώπην διὰ τῆς ἀριστοτελεῖου φιλοσοφίας. Κατὰ πρῶτον λόγον σημασίαν ἔχει

ἐπομένως τὸ γεγονός, ὅτι ἐντὸς ἐνὸς κλειστοῦ θεολογικοῦ συστήματος ἔγιναν ἀνεκταὶ ὡς συμβιβαζόμενοι πρὸς τὸ περιεχόμενον τῆς πίστεως ἀπόψεις μιᾶς αὐθεντίας, ἢ ὁποία δὲν ἀνεγνώριζεν ἄλλην ἀρχήν, πλὴν τῆς κριτικῆς σκέψεως. Ὑπὸ τὰς ἀπόψεις αὐτὰς ἐπέρασαν τὸν ἐκκλησιαστικὸν ἔλεγχον τῆς Εὐρώπης οἱ πρῶτοι ἀμφιβάλλοντες λόγοι, σχεδὸν ὅπως ὁ Ὀδυσσεὺς καὶ οἱ σύντροφοί του κάτωθεν τῶν προβάτων, τὰ ὁποῖα ὁ δύσπιστος Πολύφημος ἔψαυε μόνον εἰς τὴν ράχην. Γεγονὸς λοιπὸν διὰ τὴν πνευματικὴν ἐξέλιξιν τῆς Δύσεως ἀνυπολόγιστου σημασίας εἶναι ὅτι ὁ Ἄλθερος ὁ μέγας καὶ ἰδίως ὁ μαθητὴς του Θωμᾶς ὁ Ἀκυϊνάτης κατώρθωσαν νὰ καθιερώσουν ἐντὸς τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας συγχρόνως πρὸς τὸ πλῆθος ἐπὶ μέρους πραγματικῶν γνώσεων, διὰ τὰς ὁποίας δὲν ὑπῆρχε λόγος ἀντιρρήσεως καὶ τὴν κριτικὴν στάσιν τοῦ Ἀριστοτέλους, ὅπως τὴν ἐμεσίτευσε τὸ ἀνησυχον μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἀραβικὸν πνεῦμα.

Τὸ κοσμοϊστορικὸν γεγονός τοῦ «δευτέρου ἐξελληνισμοῦ» τῆς Δύσεως.

Ἡ ἀναγνώρισις τῆς διανοητικῆς δυνάμεως ἀπῆλλαξε τὴν δυτικὴν Ἐκκλησίαν ἐκ τῶν αἰρετικῶν ἀντιδικιῶν τῆς Ἀνατολῆς, ἐγύμνασε τὴν λογικὴν σκέψιν, ἐσήμαινεν ὁμῶς ταυτοχρόνως μίαν ἐγκατάστασιν τῆς ἀνησυχίας εἰς τοὺς μυχούς τῆς θεολογίας, ἢ ὁποία μετεβλήθη εἰς πεδίου ὀρθολογιστικῶν διενέξεων ἐπέκεινα τοῦ δόγματος μὲ ἀποτέλεσμα τὴν ἐπίδοσιν τῆς αὐτοπεποιθήσεως, τὴν ἐκτίμησιν τῶν φυσικῶν δυνατοτήτων τῆς ἐπιχειρηματολογίας, τὴν προσπάθειαν τῆς διανοίας νὰ θεμελιωθῇ ἐσωτερικῶς ἢ κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὸν κόσμον, τὴν ὀρθολογικὴν ἀποδοκιμασίαν τῆς πίστεως καὶ τελικῶς τὸν περιορισμὸν τῆς θεολογικῆς σκέψεως εἰς μίαν ἐπαγγελματικὴν τάξιν, ἢ ὁποία εἶχεν ὡς ἔργον τὴν ἐξήγησιν τῶν Γραφῶν, ὅταν δὲν ἐθεώρησεν ὡς σκοπὸν τῆς τὴν ἀπόδειξιν τῆς συμφωνίας, ἢ ὁποία ὑπάρχει μεταξὺ τοῦ δόγματος καὶ τῶν τελευταίων ἀνακαλύψεων τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης. Ὅπωςδὴποτε, μετὰ τὴν πρώτην ἀμφιταλάντευσιν τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας μεταξὺ ἐκείνων, οἱ ἑποιοὶ ἔβλεπον τὸν Ἀριστοτέλη ὡς ξένον σῶμα εἰς τὸ σῶμα τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐκείνων, οἱ ὁποιοὶ ἤθελον νὰ στηρίξουν τὴν θεολογίαν ἐπὶ τῆς φυσικῆς πραγματικότητος, τὴν ὁποίαν μὲ τόσην, ἄγνωστον μέχρι τότε σαφήνειαν ἀπεκάλυπτεν ὁ Σταγίριτης, ἢ φιλοσοφία ἔλαβεν ἐπισήμως τὸ χρῖσμα τῆς θεολογίας μὲ τὴν ἀρχικὴν ὑποχρέωσιν νὰ γίνῃ θεραπαινὶς τῆς.

Ἡ καθιέρωσις αὐτὴ ὑπῆρξε μία ἐκ τῶν μεγαλυτέρων στιγμῶν τοῦ δυτικοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ ἰσως τῆς πνευματικῆς ἱστορίας τοῦ κόσμου. Ὑπὸ τὴν εὐλογίαν τῆς Ἐκκλησίας ὠργανώθη καὶ ἀνεχώρησεν ἡ σταυροφορία τῆς διανοίας εἰς τοὺς ἁγίους τόπους τῆς φυσικῆς πραγματικότητος, ἢ θεωρητικὴ θεμελίωσις καὶ ἡ τεχνικὴ ἐκμετάλλευσις τοῦ μεγέθους, τὸ ὁποῖον εἶχε θεωρηθῆ ἐπὶ χίλια καὶ πλέον ἔτη ὁ ἀντίπους τῶν προθέσεων τῆς εὐσεβείας. Ἡ χριστια-

νική πίστις εὐρέθη ὁμως πρὸ τοῦ διλήμματος ἢ ν' ἀποδυθῆ εἰς ἀγῶνα χωρὶς κατάλληλον προετοιμασίαν ἐναντίον ἐνὸς φοβεροῦ ἀντιπάλου, ὁ ὁποῖος διέθετε μέσα πρωτοφανοῦς ἀνατρεπτικῆς δυνάμεως ἢ νὰ συμβιθασθῆ πρὸς τὸν ἀντίπαλον καὶ νὰ τοῦ παραχωρήσῃ πολύτιμον πνευματικὸν χῶρον. Συνέβη δηλαδὴ ἐνταῦθα, ὅτι ἀμέσως κατόπιν καὶ μὲ τὴν πυρίτιδα, τὰ βλήματα τῆς ὁποίας διέσχισον τὰς πανοπλίας. Οἱ λογικοὶ μῦδροι τοῦ Ἀριστοτέλους διατρυποῦν ἐπίσης τὰ περιφράγματα τῆς πίστεως, ὥστε ἡ ἀμυνα νὰ φαίνεται δυνατὴ μόνον διὰ τῆς ἐπιθέσεως μέσῳ τοῦ ἀκαταγωνίστου ὅπλου. Τὸ ἐνστικτὸν τῆς ἐκκλησιαστικῆς αὐτοσυντηρήσεως, τὸ ὁποῖον ἐν τούτοις διησθάνετο τὴν κρίσιμον θέσιν του, παρέσυρε τελικῶς τὸν δυτικὸν Χριστιανισμὸν νὰ συμμαχήσῃ πρὸς τὸν φιλόσοφον τῆς Ἑλλάδος. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ θεολογία ἀπέφυγε τὴν πολεμικὴν ὑπὸ τὸν ὄρον νὰ ὑποστῆ ἑλληνικὴν διαπαιδαγώγησιν. Ὑπέστη λοιπὸν ἡ Δύσις διὰ τοῦ Ἀριστοτέλους τὸν «δεύτερον ἐξελληνισμόν»¹ τῆς, πράγμα τὸ ὁποῖον ἐσήμαινεν, ὅτι ἐξηναγκάσθη, χωρὶς νὰ τὸ ἔχη προβλέψει, νὰ βασισθῆ εἰς τὴν νόησιν καὶ τὴν φύσιν, τοὺς δύο πόλους τῆς ἀριστοτελείου φιλοσοφίας.

Ἀπὸ τῆς στιγμῆς αὐτῆς ἡ θεολογία καὶ ἡ φιλοσοφία τῆς Δύσεως ὄχι μόνον συμβιοῦν ὑπὸ τὴν στέγην τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ, χωρὶς μάλιστα ν' ἀποδίδουν ἰδιαιτέραν σημασίαν, ἀνταλλάσσουν ἐπανειλημμένως τοὺς ρόλους των, ὅταν δὲν ἀποφασίζουσιν νὰ συνεργασθοῦν ἐπὶ ἴσοις ὄροις. Πνευματικὴ ἀφετηρία τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης εἶναι διὰ τοῦτο τὸ γεγονός, ὅτι ἡ φιλοσοφία ἔπαυσε πρῶτον νὰ εἶναι ἀδιάφορος διὰ τὸν μεσαιωνικὸν ἄνθρωπον καὶ δεύτερον νὰ θεωρηθῆται ἀντίπαλος τῆς θεολογίας. Πόσον ἱστορικὸν βάρος διὰ τὴν μοῖραν ὄχι μόνον ἐνὸς λαοῦ ἢ μιᾶς ἐποχῆς, ἀλλὰ διὰ τὸ μέλλον ὀλοκλήρων ἐθνοτήτων εἶχεν ἡ ἀναγνώρισις τῆς ἀξίας τῆς φιλοσοφίας καὶ ἡ συμφιλίωσις τῆς πρὸς τὴν θεολογίαν, γίνεται ἀντιληπτὸν εἰς τὴν ἀντίστροφον ἐξέλιξιν, ἡ ὁποία σχεδὸν ταυτοχρόνως, περὶ τὸν 12ον αἰῶνα, συνέβη εἰς τὸν ἀραβικὸν κόσμον*.

* Ἀφ' οὗ οἱ Ἀραβες ἀπέκτησαν θρησκευτικὴν αὐτοσυνείδησιν καὶ πολιτικὴν ἰσχὴν εἰς τὴν περιφέρειαν τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους, ἐπεδόθησαν, προτοῦ ἀκόμη ἐπιχειρήσουν τὴν πρὸς βορρᾶν καὶ δυμᾶς ἐπέκτασίν των, εἰς τὴν πνευματικὴν κατάκτησιν τοῦ κόσμου. Ἐτίμησαν φυγάδας λογίους ἐκ τῆς Ἑλλάδος, ἐφιλοξένησαν Ἰνδοὺς ἀριθμομαθεῖς, συνέλεξαν χειρόγραφα, ἐνδιεφέρθησαν διὰ τὴν ἀλχημείαν, ἀνεκάλυψαν εἰς τὴν Συρίαν τὸν Ἀριστοτέλη, τὸν μετέφρασαν καὶ τὸν ἐσχολίασαν. Ἀπὸ τοῦ Μαικήνα τῆς Ἀνατολῆς al-Mamun, ὁ ὁποῖος ἴδρυσεν εἰς τὴν Βαγδάτην τὸ ἔτος 830 μ.Χ. τὸν περίφημον «Οἶκον σοφίας», μέχρι τοῦ al-Hakam (965 μ.Χ.), ὁ ὁποῖος εἰς τὰ 80 σχολεῖα τῆς Κορδόβης προσέθεσεν 27 ἐπὶ πλέον διὰ τοὺς ἀπόρους, ἐθεώρησαν οἱ Ἀραβες τὴν μελέτην ὡς γενικὴν ὑποχρέωσιν καὶ ἐτὴν μελάνην τοῦ μαθητοῦ ἀγιώτερον τοῦ αἵματος τοῦ μάρτυρος². Διὰ τῆς ἐξαπλώσεώς των πρὸς ἀνατολὰς μέχρι τῆς Ἰνδοκίνας καὶ δυτικῶς μέχρι τῆς Ἰσπανίας ἔγιναν ἡ γέφυρα τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως. Τεχνικαὶ ἐφευρέσεις, ὅπως ὁ χάρτης καὶ πνευματικὰ κατορθώματα, ὅπως τὰ

Ἡὼς ἐγκατεστάθη ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὴν Δύσιν.

Καθ' ὃν χρόνον οἱ Ἀραβες ἀντίκρυσαν τὴν φιλοσοφίαν ὡς θρησκευτικὸν καὶ ἔθνικὸν κίνδυνον, τὴν παρέδωσαν εἰς τὴν Εὐρώπην. Ἦτο, ὡς ἐὰν ἠθέλησαν ν' ἀπαλλαγοῦν ἐνὸς διὰ τὴν θρησκευτικὴν μοῖραν τῆς ἐθνότητός των φοβεροῦ βάρους καὶ τὴν ἀπέθεσαν εἰς τοὺς ἀλλοπίστους, ὥστε νὰ ἐπαναληφθῆ, ὅτι συνέβη εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἱστορικῆς των ζωῆς, ὅποτε ἡ φιλοσοφία ἐξεπατρι-

ὡς ἀραβικοὶ ἀριθμοὶ γνωστὰ Ἰνδικὰ ψηφία, ἐμεσιτεύθησαν κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, ἐκ παραλλήλου πρὸς τὰς γνώσεις καὶ τὰς περὶ φύσεως καὶ ἀνθρώπου ἀντιλήψεις τοῦ Ἀριστοτέλους, εἰς τὴν Εὐρώπην. Ἀπὸ ἀπόψεως πνευματικῆς ἐγοηγόρευσε οἱ Ἀραβες τῶν Μέσων χρόνων προφήτησαν τῶν Εὐρωπαίων. Τὰ πάντα ἐδείκνυον, ὅτι τὴν ἱστορίαν τῆς δευτέρας μετὰ Χριστὸν χιλιετίας θὰ ὀδηγήσουν οἱ πνευματικῶς πρωτοποροῦντες ἔθνη λαοὶ τῆς μωαμεθανικῆς πίστεως.

Παραδόξως τὰ πράγματα ἔλαβον τέλος τοῦ ἐνδεκάτου αἰῶνος μίαν, ἀν ὅχι ἀπροσδόκητον, ἐν τούτοις ἀποφασιστικῶς ἀντίθετον τῆς ἀναμενομένης τροπῆς. Ὅτι ἡ μεταστροφή αὐτῆ τοῦ ἀραβικοῦ πνεύματος δὲν εἶναι ἀδικαιολόγητος, θὰ φανῆ, ἐὰν ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν βασικά στοιχεῖα τῆς μωαμεθανικῆς πίστεως, ἡ φοβερὰ δραστηριότης τοῦ Θεοῦ ἐπὶ παραδείγματι, ὁ ὁποῖος ἀσχολεῖται ἀδιαλήπτως πρὸς τὴν ρύθμισιν τῶν πάντων, ἀπὸ τῶν κινήσεων τῶν ἀστέρων μέχρι τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων. Πρὸς τὴν ἀντίληψιν αὐτὴν συνδέεται τὸ «κισμέτ», ἡ πεποίθησις, ὅτι ὁ Θεὸς καθορίζει ἐπακριδῶς πρὸ τῆς γεννήσεως τὰ τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου («Εἰς τὸ ἔμβρυον τῶν 80 ἡμερῶν στέλλει ὁ Θεὸς ἕνα τῶν ἀγγέλων του καὶ καταγράφει, πῶς ὁ μέλλον νεογέννητος θὰ πράξῃ καὶ πῶς θ' ἀποθάνῃ. Κατόπιν φουᾶ τὴν πνοὴν τῆς ζωῆς. Κατὰ ταῦτα πράττει ὁ ἀνθρώπος, σχεδὸν ὅπως πράττουν, ὅσοι προωρίσθησαν διὰ τὴν Κόλασιν.. ἄλλοι πάλιν πράττουν, ὅπως οἱ κάτοικοι τοῦ Παραδείσου»³. Καὶ ὅπου ἀκόμη ἐφάνη ἐκ πολιτικῶν λόγων, ὅτι εἶχεν ὑπερνικηθῆ, ἡ πίστις αὐτῆ ὑπῆρξε τροχοπέδη τῆς ὑπευθύνου πράξεως. Θὰ ἦτο δεβαίως πιθανόν, ἐφ' ὅσον διὰ τῶν ἔργων του ὁ ἀνθρώπος ἦτο ἀδύνατον νὰ σωθῆ, νὰ στραφῆ ἡ ἀραβικὴ δραστηριότης πρὸς τὴν οἰκονομίαν. Τοῦτο θὰ συνέβαινε ὅμως, ὅπως τὸ ἀπέδειξε πράγματι ἡ μεταρρύθμισις τοῦ Καλιβίου⁴, ἐὰν ἡ ἀτομικὴ ζωὴ εἶχε σημασίαν διὰ τὴν μεταθανάτιον σωτηρίαν καὶ ἀν ἡ εὐδοκίμησις ἐπὶ τῆς γῆς ἐθεωρεῖτο ὡς ἐνδείξις θείας εὐνοίας. Οἱ Ἀραβες ὅμως σώζονται ὡς ἔθνος, ὥστε οὔτε ἡ ἐπιτυχῆς οὔτε ἡ ἀποτυχημένη ζωὴ νὰ ἔχουν θρησκευτικὸν νόημα, ἐφ' ὅσον ἡ μεσολάβησις τοῦ Προφήτου καὶ τὸ γεγονός ὅτι ἀνήκουν εἰς τὴν ὀρθὴν πίστιν ἐγγυῶνται διὰ τὴν τελικὴν λύτρωσιν καὶ τῶν εὐσεβῶν καὶ τῶν ἀσεβῶν. Οὐδέποτε ἀπέκτησε διὰ τοῦτο εἰς τὸν ἀραβικὸν χῶρον ἡ προᾶξις οὐσιαστικῆν σημασίαν πλὴν ἴσως δασάκις δημογραφικοὶ λόγοι ἐπέβαλλον τὴν ἐπέκτασίν των. Διὰ τὴν συγκεκριμένην ἐξ ἄλλου ζωὴν εἶχεν εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ἡ μωαμεθανικὴ θρησκεία καθορίσει τρόπους καθημερινῆς συμπεριφορᾶς, τὴν πεντάκις τῆς ἡμέρας προσευχὴν, τὴν νηστείαν, τὴν ἐλεημοσύνην, τὴν καθαριότητα, τὴν μελέτην τοῦ Κορανίου, ὥστε νὰ μένη ἐλάχιστον περιθώριον διὰ τὴν πρωτοβουλίαν.

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὸ Ἰσλάμ ἔτριψε τὸ πνευματικὸν του βάρος εἰς τὴν Γραφὴν καὶ τὸ τυπικόν, πράγμα τὸ ὁποῖον ἐνίσχυεν ἡ νομαδικὴ ἀπαγόρευσις τῆς ἀπεικονίσεως τοῦ κόσμου, ὁ ὁποῖος δὲν ἐπιτρέπεται νὰ θαυμάζεται, διότι τοῦτο θὰ ἦτο ἀσυμβίβαστον πρὸς τὴν ἐννοιαν τοῦ μόνου ἀξίου θαυμασμοῦ, τοῦ Θεοῦ. Ἐπὶ τοῦ σημείου αὐτοῦ ἤδη ἀπὸ τοῦ 8ου αἰῶνος ἐφιστοῦν μὲ ἀυστηρότητα τὴν προσοχὴν τῶν πιστῶν μωαμεθανοὶ ἱεροδιδάσκαλοι, ὅπως ὁ Hasan al-Basri, ὁ ὁποῖος διὰ τοὺς εὐσεβεῖς ὥρισε

σθη, διότι είχε και πάλιν θεωρηθῆ ὡς θρησκευτική ἀπειλή. Οἱ Ἄραβες λοιπὸν ὑπῆρξαν οἱ σκυταλοδρόμοι τοῦ φιλοσοφικοῦ πνεύματος τῆς Ἑλλάδος πρὸς τὴν μεσαιωνικὴν Εὐρώπην.

Βεβαίως ἡ Δύσις εἶχεν ἔλθει πολὺ ἐνωρίτερον εἰς ἐπαφὴν πρὸς τὴν φιλοσοφίαν διὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ὁ Πλάτων καὶ ὁ Πλωτῖνος ἰδίως μέσῳ τοῦ Ἀύγουστίνου καὶ τοῦ ψευδωνύμου Διονυσίου Ἀρεοπαγι-

τὴν ἐξῆς κατηγορικὴν προσταγὴν: «Πράττε, ὡς ἂν δὲν εἶχες ὑπάρξει εἰς αὐτὸν τὸν κόσμον, ἀλλ' ἦσο αἰωνίως κάτοικος τοῦ ἐπέκεινα»⁵. Τὸν παρόντα κόσμον (ντουνια), ἐρμηνεύει ὁ Hasan ὡς τὸ ἀπεχθέστερον δημιουργήμα τοῦ Θεοῦ, τὸν ὁποῖον ἐκεῖνος καὶ νὰ κυττάζῃ ἀκόμη ἀπαξιῶ: «Ὁ Θεὸς δὲν ἐδημιούργησεν ἄλλο πλάσμα, τὸ ὁποῖον νὰ τοῦ εἶναι μισητότερον, πλὴν τοῦ παρόντος κόσμου. Δὲν τοῦ ἔρριψεν οὔτε ἐν δλέμμα, ἀφ' ὅτου τὸν κατεσκεύασεν, ἀκριβῶς λόγῳ τοῦ μίσους, τὸ ὁποῖον τρέφει ἐναντίον του»⁶.

Ἐν ὅσῳ συνεχίζετο ἡ ἐξάπλωσις τοῦ Ἰσλάμ καὶ τὸ ἰδεῶδες τοῦ νομαδικοῦ βίου ὑπεχώρει ἐνώπιον τῆς πολιτικῆς δυνάμεως καὶ σταθερότητος, αἱ διδασκαλίαι τῆς ἐρήμου, χωρὶς ν' ἀτονίσουν, δὲν κατώρθωσαν ἐν τούτοις νὰ διαμορφώσουν τὴν ζωὴν, νὰ πείσουν τὸν Ἄραβα, παρ' ὀλίγον κοσμοκράτορα, ὅτι σκοπὸς τῆς ὑπάρξεώς του ἦτο ἡ ἀσκητικὴ ἀναμονὴ τοῦ παραδείσου. Ὅταν ὅμως τὸ ἀραβικὸν κράτος δὲν κατώρθωσε νὰ κάμψῃ τὴν ἀντίστασιν τοῦ Βυζαντίου καὶ τὸν ἐξῶτα τῆς Κωνσταντινουπόλεως διεδέχθη ἡ ἀπογοήτευσίς τῆς ἀναγκαστικῆς ὀλιγαρχείας, εἰς δὲ τὴν Δύσιν τὰ σύνορα τοῦ κράτους καθηλώθησαν ὀριστικῶς εἰς τὰ Πυρηναῖα, ἀκριβῶς μετὰ τὴν ἥρωικὴν ὀπτασίαν τῆς ἐφηβείας εἰς τὴν ἐποχὴν αὐτὴν τῆς ἐνηλικιώσεως καὶ τῆς προσαρμογῆς, κατὰ τὴν ὁποῖαν ἐνετείνοντο αἱ ἐσωτερικαὶ κρίσεις καὶ ἐπαπειλεῖτο ἡ ἀποσύνθεσις τῆς αὐτοκρατορίας εἰς ἀνταγωνιζομένας μεταξὺ των δυναστείας, ἐνῶ ταυτοχρόνως λόγιοι ποικίλης καταγωγῆς ἀπλῶς ὀμιλοῦντες ἀραβιστί, ὁ Ἀβερρόης, ὁ Ἀθικέννας, ὁ Alpetragius, εὐρισκόν τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐξάρουν τὸν φυσικὸν κόσμον καὶ νὰ διακόψουν τὴν θρησκευτικὴν παράδοσιν, τότε ἀκριβῶς τὸ ἀσκητικὸν πνεῦμα, ἡ ὑπὸ τοὺς ἀλαλαγμοὺς τῶν ἐπελάσεων καλυφθεῖσα φωνὴ τῆς ἐρήμου ἀντήχησε, διὰ νὰ στηρίξῃ τὸν ἐσωτερικῶς κλονιζόμενον ἄνθρωπον καὶ νὰ τὸν ἀποτρέψῃ ἐκ τοῦ θορύβου καὶ τῶν ἀπαιτήσεων τοῦ κόσμου, τῆς ἀρχῆς τῶν παρόντων καὶ τῶν μελλόντων κακῶν. Μία μυστικὴ κίνησις, ἡ ὁποία εὗρηκεν ἀμέσως ἀπήχησιν εἰς τὸν λαόν, κατεδίκασε κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὡς αἰτίαν τῆς ἐπικαίρου καὶ τῆς ἐπαχειμένης κακοδαιμονίας τὴν ἐπιδίδουσαν ἐξωστρέφειαν, τὴν ἐκτίμησιν τῶν ὑποθέσεων τοῦ κόσμου, ὅ,τι συνέδεε τὸ πνεῦμα πρὸς τὴν φύσιν. Τὴν πνευματικὴν σύνδεσιν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὰ θέματα τῆς ζωῆς καὶ τὴν φυσικὴν πραγματικότητα εἶχεν ἐπιχειρήσει ἐντὸς τοῦ Ἰσλάμ ἡ φιλοσοφία ἐπὶ τῇ θάσει τῶν ἑλληνικῶν προτύπων. Τὸ φιλοσοφικὸν πνεῦμα παρουσιάσθη κατὰ συνέπειαν ὡς ἐγκρινὴς στόχος τῆς ἀσκητικῆς πολεμικῆς.

Τὸ σύνθημα τῆς ἐπιθέσεως κατὰ τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς ἐπιστροφῆς εἰς τὴν παλαιὰν εὐσέβειαν ἔδωκε πρῶτος ὁ Μωάμεθ Gazali († 1111 μ.Χ.), πεισθεὶς κατὰ τὴν διάρκειαν πνευματικῆς κρίσεως, ὅτι ἡ φιλοσοφία, εἰς τὴν ὁποῖαν εἶχε καὶ ὁ ἴδιος ἠτητεύσει, ἀνταγωνίζεται τὴν θείαν πρόνοιαν. Ὁ ἔμπειρος τῆς θεωρητικῆς σκέψεως προφήτης κατηνάλωσεν ἔκτοτε τὴν ζωὴν του καλῶν εἰς μετάνοιαν καὶ διδάσκων τὴν ματαιότητα τῶν ἐπιστημῶν. «Ἀφιερῶσου εἰς ἐκείνας τὰς ἐπιστήμας», συμβουλεύει νεαρὸν σπουδαστὴν, «εἰς τὰς ὁποίας θὰ ἤθελες νὰ ἐπιδοθῆς, ἐὰν εἶχες ἐνώπιόν σου μίαν μόνον ἐβδομάδα ζωῆς»⁷. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Gazali παρουσιάζεται εἰς τὰ πλαίσια τῆς μωαμεθανικῆς θρησκείας ἡ ἐνασχόλησις πρὸς τὸν κόσμον καὶ ἐπομένως ἡ φιλοσο-

του είχαν συμβάλει εις τὴν διαίρεσιν τοῦ εἶναι εἰς ἐνθάδε καὶ ἐπέκεινα, εἰς τὸν ἐκθειασμὸν τοῦ ἀοράτου καὶ εἰς τὴν ὑποτίμησιν τοῦ φυσικοῦ κόσμου, εἰς τὴν ἐμμονὴν τῆς θρησκευτικῆς προσοχῆς ὑπεράνω τῶν αἰσθητῶν καὶ τῶν λεγομένων. Ἡ Δύσις εἶχεν ἔλθει εἰς ἐπαφὴν καὶ πρὸς τὸν Ἀριστοτέλη, προτοῦ τὸν συναντήσουν οἱ Ἀραβες εἰς τὴν Συρίαν, τὸν μεταφράσουν καὶ τὸν σχολιάσουν. Ἦδη ἀπὸ τοῦ 6ου μ.Χ. αἰῶνος, ὅποτε ὁ ὕπατος τῆς Ρώμης

φικὴ σκέψις καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα ὡς θρησκευτικὸν ἀμάρτημα. Τὸ ἀμάρτημα αὐτὸ συνίσταται εἰς τὴν ἀδιαφορίαν διὰ τὸν θεῖον κόσμον, ἡ ὁποία εἶναι δύο εἰδῶν, βιολογικὴ καὶ πνευματικὴ. Τὴν ἀδιαφορίαν τοῦ πρώτου εἶδους (εγκασπλατ) θεωρεῖ ὁ Galal und - din i Rumi († 1273 μ.Χ.) ὡς ἀναγκαίαν διὰ τὴν ζωὴν, ἄλλως ὁ ἄνθρωπος δὲν θὰ ἐξευλισσετο σωματικῶς καὶ δὲν θὰ ἐμεγάλωνε. «Ὅταν ὅμως διὰ τῆς ἀσεβείας αὐτῆς ἀναπτυχθῆ καὶ μεγαλώσῃ, ὁ Θεὸς τοῦ στέλλει διαφόρους πόνους καὶ ἀντιξοότητας, διὰ νὰ τὴν ἀποτινάξῃ καὶ νὰ καθαρθῆ. Τότε γνωρίζει ὁ ἄνθρωπος τὸν ἄλλον κόσμον»⁸. Ἡ γνωριμία τοῦ Θεοῦ ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου συνεπάγεται λοιπὸν τὴν καταφρόνησιν τοῦ κόσμου, ὅτι δὲν ἐννοοῦν οἱ φιλόσοφοι εἰς τὴν προσπάθειάν των νὰ ἐλέγξουν τὰ θεῖα ἔργα καὶ νὰ ἐπιφέρουν νεωτερισμούς. Κατὰ τὸν Omar Surawardi, «ὅταν ὁ Γαβριὴλ ἐμάζευσεν κατὰ διαταγὴν τοῦ Θεοῦ χῶμα ἐξ ὄλων τῶν μερῶν τῆς γῆς πρὸς δημιουργίαν τοῦ Ἀδάμ, εὐρέθησαν καὶ μερικοὶ βῶλοι, ἐπὶ τῶν ὁποίων εἶχε πατήσῃ ὁ Διάβολος. Ἐκ τοῦ χῶματος αὐτοῦ κατάγονται οἱ νεωτερισταὶ καὶ οἱ γόητες, οἱ ὁποῖοι εἶναι ἐκ φύσεως διεφθαρμένοι»⁹. Ἐὰν ἡ φιλοσοφία ἐκ συστήματος ἐνεωτέρωσεν, ἦτο ἐπομένως σατανικὴ ὑπόθεσις καὶ ὡς ἐσχάτη ἀσέβεια, ἐσυνομοσία τῶν ἀπίστων πρὸς καταστροφὴν τοῦ Ἰσλάμ»¹⁰.

Ἐναντίον τῶν πονηρῶν ἐπισουφῶν ἐστράφη ἔκτοτε τὸ μένος τοῦ πλήθους, τὸ ὁποῖον εὐρέθη κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τοὺς ὑπαιτίους τῶν κακῶς ἐχόντων. Βιβλία πυροπολοῦνται δημοσίᾳ, σπουδαστήρια κρημνίζονται, φιλοπόδοι χαλίφαι, ὅπως ὁ al-Mamun, ἀναθεματίζονται διὰ τὰ πολιτικά των ἀτυχήματα ὡς προκαλέσαντες τὴν μῆνιν τοῦ Θεοῦ, ὑποπτοὶ φιλοσοφικῶν διαθέσεων ὑδρίζονται, διώκονται καὶ φονεύονται. Ὅσοι τολμοῦν ἀκόμη νὰ συμβουλευοῦν τοὺς ἀνθρώπους ἐγγράφως, στρέφονται ἐναντίον τῆς γραφῆς («Ἀντὶ νὰ κάνῃς μαῦρο τὸ χαρτί, κάνε ἄσκησιν τὴν ψυχὴ σου!»¹¹ ἢ προσπαθοῦν ν' ἀποδείξουν τὴν ματαιοπονίαν τῆς φιλοσοφίας: «ὦ μαωρόπιστε φιλόσοφε, .. μὴ δίδῃς σημασίαν εἰς τὴν διάνοιάν σου!.. Ὑπάρχουν κόσμοι εἰς τὸν ἀόρατον κόσμον, τοὺς ὁποίους δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ φθάσῃ τὸ μέτρον τῆς γεωμετρίας σου!»¹². Ὅχι μόνον τὸν ἀόρατον κόσμον δὲν εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἐννοήσῃ ὁ φιλόσοφος, ἀλλ' ὅσα διδάσκει περὶ τῶν φυσικῶν φαινομένων, παραγνωρίζουν τὴν βασικὴν ἀρχὴν τῆς εὐσεβείας «Ἀλαχ ἄαλαμ» (= Ὁ Θεὸς γνωρίζει περὶ τίνος πρόκειται). Πῶς ὁ φιλόσοφος, ἐχθρὸς ὑπ' ἀριθμὸν ἓνα τῆς μωαμεθανικῆς πίστεως, ὑπὸ τὸν ὁποῖον ἐννοοῦνται συλλήθδην οἱ ἐπιστήμονες, τιμωρεῖται ἐκ μέρους τοῦ Θεοῦ, ὅταν διαφεύγῃ τὴν ἀνθρωπίνην δικαιοσύνην, εἰκονογραφεῖται ὑπὸ τοῦ ἀσκητοῦ Nisami († 1203 μ.Χ.) εἰς τὴν ἀκόλουθον διήγησιν: Εὐσεβὴς νέος ὀνόματι Bisr ἐξέρχεται εἰς περιοδείαν συνοδευόμενος ὑπὸ τοῦ Maliha, φυσικοῦ φιλοσόφου. Καθ' ὁδὸν ἐμφανίζονται εἰς τὸν οὐρανὸν σκοτεινὰ σύννεφα, ὅποτε ὁ Maliha ἐρωτᾷ τὸν νέον, διατί τὸ χρῶμα των δὲν ἦτο λευκόν. — «Αὐτὴ εἶναι ἡ θέλησις τοῦ Θεοῦ», ἀποκρίνεται ὁ Bisr. — «Ἡλιθιότητες», ἀντιτείνει ὁ Maliha καὶ προσθέτει, ὅτι τὸ χρῶμα τῶν νεφῶν ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ καπνοῦ καὶ τῶν ὕδατιμῶν. Ἀκολουθῶς σηκώνεται ἄνεμος, ὅποτε ἀπαντᾷ εἰς σχετικὴν ἐρώτησιν τοῦ φιλοσόφου ὁ εὐσεβὴς νέος, ὅτι ὁ Θεὸς προεκάλεσε τὸν ἄνεμον. Ἡ στιχομυθία

σύμβουλος και θύμα του βασιλέως των Ὀστρογόθων Θεοδωρίχου Βοήθιος († 524) μετέφερον εἰς τὴν λατινικὴν καὶ ἐπεξήγησε τὰς «Κατηγορίας» καὶ τὸ «Περὶ ἑρμηνείας» ἔργον τοῦ Ἀριστοτέλους, οἱ θεολόγοι τῆς Εὐρώπης ἐπιδίδονται εἰς τὴν λογικὴν ἀσκησιν. Ὁ Ἀριστοτέλης εἶναι μέχρι τοῦ 12ου μ.Χ. αἰῶνος εἰς τὸν δυτικὸν κόσμον ὁ παιδαγωγὸς τῆς ὀρθῆς σκέψεως ἀνεξαρτήτως τοῦ περιεχομένου, ὁ διδάσκαλος τῆς Δύσεως εἰς τὴν λογικὴν ἀφαίρεσιν. Ὄταν διὰ τοῦ Ἰακώβου ἐκ Βενετίας, ὁ ὁποῖος ἐπεράτωσε τὸ ἔτος 1128 μ.Χ. τὴν μετάφρασιν τῶν δύο «Ἀναλυτικῶν» καὶ τῶν «Τοπικῶν» καὶ διὰ τῶν μεταφραστικῶν ἐργασιῶν τοῦ Γεράρδου ἐκ Κρεμώνης (1114—1187) συνεπληρώθη ἡ ἀπόδοσις ὀλοκλήρου τοῦ ἀριστοτελείου «Ὀργάνου» εἰς τὴν λατινικὴν καὶ ὁ ἰδρυτὴς τῆς σχολαστικῆς φιλοσοφίας Πέτρος Abailardus (†1142) παρέθεσε καὶ ἐσχολίασεν ἐπιστημονικῶς τὰ νέα κείμενα, ὁ Ἀριστοτέλης δὲν συγκρίνεται βεβαίως ἀκόμη πρὸς τὸν «μέγιστον τῶν φιλοσόφων Πλάτωνα»¹⁴, λαμπρύνεται ὁμοίως ὡς «πρίγηψ τῶν περιπατητικῶν»¹⁵ καὶ κρίνεται ἤδη ἄξιος νὰ συμβάλῃ καὶ οὐσιαστικῶς εἰς τὴν κατοχύρωσιν τῆς ἀληθείας¹⁶. Ὁ Πλάτων, ὁ Αὐγουστῖνος καὶ ὁ Διονύσιος ἐξακολουθοῦν νὰ παραμένουν οἱ θεωρητικοὶ μύσται τοῦ μόνου ἀληθοῦς, τοῦ ἰδανικοῦ κόσμου, οἱ ἀνυπέροβλοι ὁδηγηταὶ τοῦ ἀνθρώπου ἐπέκεινα τῆς φύσεως. Ἀκριβῶς ἐπειδὴ διὰ τῆς διαλεκτικῆς τῶν δυνάμεως ἦσαν εἰς θέσιν νὰ συναρπάσῃ τὸν ἄνθρωπον ἐκ τῶν ὑλικῶν πραγμάτων, ἦσαν οἱ ἀπαιτούμενοι καὶ οἱ ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ πνεύματος, τὸ ὁποῖον συνεχῶς δυσκολώτερον ἀνθίστατο εἰς τὰς ὑπαγορεύσεις τοῦ φυσικοῦ κόσμου, τοῦ κράτους καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ πρώτου Μεσαιῶνος τῶν ἀντιπάλων δυνάμεων τοῦ Θεοῦ. Ὅσον ὁμοίως δυσκολώτερον ὁ ἄνθρωπος ἦτο εἰς θέσιν νὰ συνδεθῇ προσωπικῶς πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ἐχρειάζετο πρὸς τοῦτο τὴν μεσολάβησιν τῆς Ἐκκλησίας, τόσον ἐγγύτερος ἦτο ὁ συγχρωτισμὸς του πρὸς τὴν φύσιν, τόσον θεολογικῶς ἀπεχθέ-

συνεχίζεται, μέχρις ὅτου ὁ αὐθάδης Maliha κρημνίζεται καὶ πνίγεται εἰς μίαν στέφαναν καὶ ὁ θεάρεστος Bisg, πραγματοποιῶν παλαιὸν πόθον, τελεῖ τοὺς γάμους του μετὰ τὴν χήραν τοῦ ἐκλιπόντος¹³.

Ἐὰν σήμερον λεχθῆ, ὅτι ὁ ἀραβικὸς πολιτισμὸς κατέρρευσε, ἀφ' ἧς ἐπεχείρησε νὰ σωθῆ διὰ τῆς διαβολῆς καὶ τῆς καταδίκης τῆς φιλοσοφίας, τὴν ἀπόδειξιν θὰ προσφέρῃ ἡ παράλληλος ἀνάπτυξις τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ, ἀφ' ὅτου συνεφιλίωσε τὴν πίστιν καὶ τὸν λόγον, τὴν θρησκείαν καὶ τὴν ἔρευναν, τὴν θεολογίαν καὶ τὴν φιλοσοφίαν. Ὄταν τὰ εὐρωπαϊκὰ ἔθνη ἐξίσωσαν μετ' ὀλίγον τὴν γνῶσιν πρὸς τὴν δύναμιν καὶ ἤρξισαν νὰ ἐπεκτείνωνται εἰς τὸν κόσμον, οἱ Ἄραβες πρῶτοι, χωρὶς ἐπιστημονικὸν ἔρεισμα καὶ ἐπομένως ἰκανότητα ἀντιστάσεως, ὑπέστησαν μέχρι σήμερον τὰς συνεπειάς. Καὶ ἂν αὐτὴν τὴν στιγμήν προσπαθοῦν νὰ κερδίσουν πολιτικὴν καὶ οἰκονομικὴν ἀνεξαρτησίαν, τὸ κατορθώσονται, ἐφ' ὅσον ἀναθεωροῦν τὴν ἀξίαν τῶν φυσικῶν πραγμάτων, ἐφ' ὅσον σπουδάζουν τὰς φιλοσοφικὰς κατηγορίας τῆς Δύσεως, τὴν ἐνσαρκωμένην εὐρωπαϊκὴν φιλοσοφίαν, τὴν τεχνικὴν, τὴν κίνησιν τῆς ζωῆς καὶ τοῦ πνεύματος ἐκ τοῦ νεωτερισμοῦ πρὸς τὸν νεωτερισμόν.

στερον τὸ πρόσωπον τῆς φύσεως, τὸσον ἰσχυροτέρα ἢ ἀνομολόγητος ἀνάγκη τοῦ ἀνθρώπου νὰ γνωρίσῃ, ὅχι μόνον ὅτι ἐπιβάλλεται θρησκευτικῶς, ἀλλὰ τὸν κόσμον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ζῆ.

Ὅταν λοιπὸν τέλη τοῦ δωδεκάτου καὶ ἀρχὰς τοῦ δεκάτου τρίτου αἰῶνος ἔκαμε τὴν ἐμφάνισιν του εἰς τὴν Δύσειν προερχόμενον ἐκ τῆς ἀραβικῆς φιλολογίας τὸ εἰς τὸν Ἀριστοτέλη ἀποδοθὲν ψευδώνυμον συμπλήημα «De secretis secretorum», ἢ Εὐρώπη κατεπλάγη. Ἡ ἑορταζομένη διὰ τὴν λογικὴν τῆς δύναμιν αὐθεντία ἀνελάμβανε νὰ τὴν μυθήσῃ εἰς τὰ φοβερά μυστικά τοῦ πραγματικοῦ κόσμου, τὰ ὁποῖα ἔπρεπε νὰ παραβλέψῃ ἢ νὰ παραδεχθῇ, ὅτι δὲν ἀξίζουσιν ἢ δὲν ἐπιτρέπεται νὰ γνωσθοῦν. Ἡ αἰφνιδία ἡδονὴ τῆς φυσικῆς γνώσεως καὶ ἡ κατάπληξις ὑπῆρξε τὸσον μεγάλη, ὥστε μετὰ τὰ πρῶτα σχόλια, τὰ ὁποῖα συνέγραψεν ὁ Πέτρος Ἰσπανός τὸ ἔτος 1141 μ.Χ. καὶ τὴν τελικὴν μετάφρασιν τοῦ ἔργου ὑπὸ τοῦ ἱερέως Φιλίππου ἐκ Τριπόλεως κατ' ἐντολὴν τοῦ ἐπισκόπου Γουίδωνος τῆς Βαλεντίας (1235 μ.Χ.) καὶ τὴν παράφρασιν του εἰς ὅλας σχεδὸν τὰς εὐρωπαϊκὰς γλώσσας νὰ διαδοθῇ, ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης δὲν ἦτο ἄνθρωπος, ἀλλ' ἄγγελος, τὸν ὁποῖον ἀπέστειλεν ὁ Θεὸς εἰς τὸν κόσμον, διὰ ν' ἀποκαλύψῃ εἰς τοὺς ἀνθρώπους τὰ μυστικά τῆς φύσεως καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἀπέθανεν, ἀλλ' ἀνελήφθη εἰς τὸν οὐρανὸν ὡς στήλη φωτός¹⁷. «Ὁ Μακεδὼν Ἀριστοτέλης, ἡγεμὼν τῶν φιλοσόφων, quem Deus in esse produxit, ut secreta naturae revelaret»¹⁸, ἐμφανίζεται ἀρχομένου τοῦ 13ου αἰῶνος ὡς ὁ ἐκπληκτικώτερος ἄνθρωπος, περὶ τοῦ ὁποίου μετὰ 8 αἰῶνας ἀκόμη ἐλέγετο ἐπισήμως, ὅτι «προτοῦ γεννηθῶμεν, μάς εἶπε, τί σημαίνουν αἱ λέξεις καὶ αἱ ιδέαι μας»¹⁹.

Ἡ κατάπληξις, τὴν ὁποῖαν προεκάλεσε τὸ ψευδεπίγραφον ἀραβικὸν ἔργον, ὑπῆρξεν ἢ προϋπόθεσις διὰ τὴν ἀστραπιαίαν διάδοσιν εἰς τὰς μονὰς τῆς Εὐρώπης παντός, ὅτι ἐσχετίζετο πρὸς τὸν Ἀριστοτέλη. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον εἰσέρχονται ἐξ Ἰσπανίας τὰ φυσικὰ καὶ τὰ μεταφυσικὰ ἔργα τοῦ Σταγίριτου καὶ ταυτοχρόνως τὰ σχόλια τῶν Ἀράβων φιλοσόφων, μεταξὺ τῶν ὁποίων πρῶτην θέσιν εἶχεν ὁ ἐκ Κορδόβης ἰατροδικαστῆς διασημότερος περιπατητικὸς τοῦ Ἰσλάμ Ἀβερρόης (+ 1198). Εἰς τὸ Τολέδον καὶ τὴν Νεάπολιν συγκροτοῦνται συνεργεῖα διὰ τὴν μετάφρασιν κειμένων καὶ σχολίων εἰς τὴν λατινικὴν. Ὁ Δομίνικος Crundallissimus, ὁ Ἰωάννης Ἰσπανός, ὁ Hermannus Alemannus, ὁ Μιχαήλ Σκῶτος, ὁ ὁποῖος προσκαλεῖται (1220 μ.Χ.) ὑπὸ τοῦ νορμανδοῦ αὐτοκράτορος «τῶν δύο Σικελιῶν» Φρειδερίκου II καὶ τοῦ ἀφιερώνει τὴν λατινικὴν μετάφρασιν τῆς ἀριστοτελείου Ζωολογίας, μεταγλωττίζουσιν τὴν σχετικὴν πρὸς τὸν Ἀριστοτέλη ἀραβικὴν παράδοσιν καὶ γνῶσιν. Ἐντὸς ὀλίγου ἐμφανίζονται οἱ ἐλληνομαθεῖς, ὁ Ἐρρίκος Ἀρίστιππος καὶ ἰδίως ὁ Γουλιέλμος de Moerbeke (1215—1286), ὁ ὁποῖος, ἐκτὸς τῆς Ζωολογίας, τῆς Μεταφυσικῆς, τῆς Πολιτικῆς καὶ τῆς Ρητορικῆς, μετέφρασε καὶ τὰ σχόλια τοῦ Σιμπλικίου, τοῦ Ἀλεξάν-

δρου Ἀφροδισιέως, τοῦ Ἀμμωνίου καὶ τοῦ Ἰωάννου Φιλοπόγου, διὰ τὴν θέσιν τὸ μεταφραστικόν του ἔργον εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ φιλοσόφου φίλου του Θωμᾶ τοῦ Ἀκρινάτου.

Ὁ κίνδυνος τῆς φιλοσοφικῆς ἀνατροπῆς τοῦ Χριστιανισμοῦ τὸν 13ον αἰῶνα.

Ἡ ἐντὸς ἐλαχίστου χρόνου ἐπιδημικὴ διάδοσις τοῦ φυσικοῦ Ἀριστοτέλους εἰς ὁλόκληρον τὴν Εὐρώπην ἀπὸ τοῦ Γολέδου μέχρι τῆς Κολωνίας καὶ ἀπὸ τῆς Νεαπόλεως μέχρι τῆς Ὁξφόρδης ἐπέφερε τὴν πρώτην καὶ διὰ τὴν μετέπειτα εὐρωπαϊκὴν ἱστορίαν σημαντικωτέραν κρίσιν τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας. Ὅχι μόνον ἠκούσθη ἐντὸς τοῦ ναοῦ ἐντελῶς ἀπροσδοκῆτως μία διὰ τὴν δύναμιν τῆς πίστεως ἀκαταγώνιστος συνηγορία ὑπὲρ τῶν ἐνθάδε πραγμάτων, ὅχι μόνον παρουσιάσθη ἡ φύσις ὡς πόλος τῆς μόνης πραγματικῆς γνώσεως, ὥστε νὰ παραμερισθῶν τὰ ὑπερβατικὰ ἐνδιαφέροντα μὲ κίνδυνον γὰρ μὴ χρειάζεται ὁ ἄνθρωπος τὴν Ἐκκλησίαν διὰ τὴν πνευματικὴν του κατεύθυνσιν, ἀλλ' ὁ Ἀριστοτέλης ἐδίδασκεν ἐπίσης τὰ ἐνάντια θεμελιωδῶν χριστιανικῶν δογμάτων, ὅτι ὁ κόσμος ἐπὶ παραδείγματι δὲν ἐδημιουργήθη ἐκ τοῦ μηδενὸς καὶ εἶναι αἰώνιος, ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι ἀθάνατος, ὅτι διὰ τὴν ἠθικὴν τελείωσιν ἀρκεῖ ἡ διάνοια, ἡ μόνη ἐγγύησις τῆς ὀρθῆς γνώσεως. «Δὲν βασιλεύει τὸ πνεῦμα τοῦ Χριστοῦ, ὅπου ἐπικρατεῖ τὸ πνεῦμα τοῦ Ἀριστοτέλους»²⁰, καταγγέλλει μὲ πικρίαν ὁ ἀββάς Absalon τοῦ ἁγίου Βίκτορος τέλη τοῦ 12ου αἰῶνος.

Ὁ Ἀριστοτέλης εἰσῆλθεν εἰς τὴν Δύσιν σχολιασμένος. Οἱ περισσότεροι τῶν λατινομαθῶν δὲν μελετοῦν μάλιστα τὰ δυσνόητα κείμενα, ἀλλὰ τὴν ἀπλουστεράν ἐρμηνείαν τῶν Ἀράβων. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ Ἐκκλησία εὐρίσκεται ἐνώπιον μιᾶς ἀραβικῆς εἰσβολῆς, ἡ ὁποία διὰ τῶν διδασκαλιῶν περὶ μιᾶς ψυχῆς, εἰς τὴν ὁποίαν συμμετέχουν ὅλοι οἱ ἄνθρωποι καὶ περὶ τοῦ προκαθορισμοῦ τῶν πράξεων ἐστρέφετο ἐναντίον τῶν βάσεων τῆς χριστιανικῆς πίστεως, τῆς προσωπικῆς ὑποστάσεως καὶ τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου, τῆς δυνατότητος τῆς ἁμαρτίας καὶ τῆς λυτρώσεως ἐκ μέρους τοῦ Θεοῦ. Ὁ κίνδυνος τῆς ἀνατροπῆς ὁλοκλήρου τῆς χριστιανικῆς παραδόσεως εἰσῆλθεν εἰς δραματικὴν φάσιν, ὅταν λόγιοι τῆς Σχολῆς τῶν Τεχνῶν (Facultas Artium) τῶν Παρισίων, μεταξὺ τῶν ὁποίων οἱ περίφημοι εἰς τὴν ἐποχὴν τῶν Δαυίδ de Dinant, Βοήθιος de Dacia καὶ Siger de Brabantia, ἠγούμενοι τοῦ λατινικοῦ ἀδερροϊσμοῦ, ἐπιχειροῦν ν' ἀναιρέσουν τὴν μίαν μετὰ τὴν ἄλλην τὰς ἀρχὰς τῆς Καθολικῆς πίστεως. Βεβαίως δὲν γνωρίζομεν ἐκ πρώτης πηγῆς, τί ἀκριβῶς ἐδίδαξαν οἱ περιπατητικοὶ τῶν Παρισίων, διότι τὰ ἔργα τῶν ἀνεθεματίσθησαν καὶ κατεστράφησαν. Εἰς τὰς καταδικαστικὰς ἀποφάσεις ὁμοῦ τοῦ ἐπισκόπου τῶν Παρισίων Στεφάνου Tempier τῆς 10ης Δεκεμβρίου 1270 καὶ τῆς 7ης Μαρτίου 1277 ὅχι μόνον κηρύττουν τὸν μονοψυχισμὸν²¹ καὶ τὴν

αἰωνιότητα²² τοῦ ἀδημιουργήτου²³ κόσμου, ἀλλ' ἀποκηρύττουν τὴν προσευχήν²⁴ καὶ τὴν ἐξομολόγησιν²⁵, τάσσονται κατὰ τῆς ἀγνείας²⁶ καὶ τοῦ δόγματος τῆς Ἁγίας Τριάδος²⁷, θεωροῦν τὴν παραδοχὴν, ὅτι ὁ Θεὸς καθιστᾷ ἄλλους εὐτυχεῖς καὶ ἄλλους δυστυχεῖς καὶ ὅτι ἡ ψυχὴ, ὅταν χωρισθῆ τοῦ σώματος, ταλαιπωρεῖται ὑπὸ τοῦ πυρός, ὡς ἀνοησίαν²⁸, διδάσκουν ὅτι μετὰ τὸν θάνατον αἴρεται ἡ ἔννοια τοῦ ἀγαθοῦ²⁹ καὶ ὅτι ἡ εὐδαιμονία εἶναι δυνατὴ μόνον εἰς τὴν παρούσαν ζωὴν³⁰, καταγγέλλουν τὴν χριστιανικὴν πίστιν ὡς ἐμπόδιον τῆς γνώσεως³¹ καὶ τὴν θεολογίαν ὡς ἐρείδομένην ἐπὶ μυθολογημάτων³², ἀρνοῦνται τὴν ἀνάστασιν τῶν νεκρῶν, «διότι εἶναι ἀδύνατον νὰ τὴν συλλάβωμεν διὰ τῆς διανοίας»³³ καὶ προκηρύσσουν μίαν ἠθικὴν τοῦ ὀρθοῦ λόγου³⁴, ἐφ' ὅσον τὸ ἀγαθὸν «συνίσταται μόνον εἰς τὰς διανοητικὰς ἀρετάς»³⁵, ὅπερ σημαίνει, ὅτι «δὲν ὑπάρχει στάσις ἐξοχωτέρα τῆς φιλοσοφικῆς ζωῆς»³⁶ καὶ «οἱ σοφοὶ τοῦ κόσμου τούτου εἶναι μόνον οἱ φιλόσοφοι»³⁷.

Ἡ καταπληκτικὴ αὐτὴ ἐξύψωσις τῆς φιλοσοφίας ἀρχομένου τοῦ 13ου αἰῶνος ἦτο φυσικὸν νὰ τὴν παρουσιάσῃ εἰς τὰ ὄμματα τῆς Ἐκκλησίας ὡς τὸν κατ' ἐξοχὴν ἀνταγωνιστὴν τοῦ πνευματικοῦ της ἔργου. Τὸ φοβερὸν ὅμως ἦτο ὅτι ἡ φιλοσοφία δὲν ἔβαλλεν ἐναντίον τῆς πίστεως ἐκ τῶν ἔξω, ἀλλ' εἶχεν ἤδη εἰσχωρήσει διὰ τοῦ Ἀριστοτέλους ἐντὸς τῶν θεολογικῶν σχολῶν, ὥστε οἱ φιλόσοφοι νὰ εἶναι, ὡς διδάσκαλοι καὶ ὡς μαθηταί, ἱερωμένοι. Ἐὰν λοιπὸν τὰ θέλη ἔρχονται ἐξ οἰκείων, ἡ Ἐκκλησία ὀφείλει ν' ἀγωνισθῆ ἐναντίον τῶν ἐκπροσώπων της. Οἱ πιστοὶ τῆς αὐγουστινείου παραδόσεως καὶ τὰ συντηρητικὰ στοιχεῖα, ὁ John Pecham, ὁ Duns Scotus ἢ ὁ Bonaventura λαμβάνουν πράγματι θέσιν ἐναντίον τοῦ νέου ρεύματος μὲ κίνδυνον νὰ διχασθῆ ἡ Ἐκκλησία. Ἡ ἀντίδρασις αὐτὴ στρέφεται συγκεκριμένως ἐναντίον τοῦ ἀριστοτελισμοῦ καὶ γενικῶς ἐναντίον τῆς φιλοσοφίας, ἡ ὁποία, ἐφ' ὅσον δὲν ἔρχεται ἄνωθεν, ὑποχρεωτικῶς πλανᾶται («εἶναι ἀναγκαῖον ὁ φιλόσοφος νὰ περιπίπτῃ εἰς λάθη, ἐὰν δὲν τὸν φωτίσῃ ἡ ἀκτὶς τῆς πίστεως»³⁸) καὶ ὑπαγορεύει, ὅπως εἰς τοὺς πρώτους χριστιανικοὺς χρόνους, τὴν πυρπόλησιν τῶν φιλοσοφικῶν βιβλίων³⁹. Ἐὰν ἡ ὑπόδειξις αὐτὴ τοῦ Bonaventura ἦτο δύσκολον νὰ ἐφαρμοσθῆ, ἡ Ἐκκλησία ὅμως σχεδὸν καθ' ὅλον τὸν 13ον αἰῶνα, ἐφ' ὅσον ὁ κύριος ἐκπρόσωπος τῆς φιλοσοφίας δὲν εἶχεν ἀκόμη ἐπικρατήσῃ εἰς ὅλα τὰ θεολογικὰ σπουδαστήρια, προσεπάθησε νὰ ἐμποδίσῃ τὴν ἀνάγνωσιν τῶν φυσικῶν καὶ τῶν μεταφυσικῶν του ἔργων δι' ἐπανειλημμένων ἀπαγορευτικῶν διαταγῶν.

Αἱ κυριώτεραι τῶν ἀπαγορεύσεων αὐτῶν, ἐκ τῶν ὁποίων ἐξηρέθη ἡ διαλεκτικὴ⁴⁰, ἀπηυθύνθησαν ἐναντίον τῶν θεολόγων τῶν Παρισίων, «qui in philosophia majores reputantur»⁴¹. Τὴν πρώτην ἀπαγόρευσιν ἐξέδωκε μία ἐπαρχιακὴ σύνοδος τῶν Παρισίων ὑπὸ τὸν ἀρχιεπίσκοπον Πέτρον de Corbeil τὸ ἔτος 1210 μ.Χ. καὶ τὴν δευτέραν, ἐπικύρωσιν καὶ ἐπέκτασιν τῆς πρώτης, ἔ ἀπεστειλμένος τοῦ Πάπα Ἰννοκεντίου III Ροδέρτος de Courson

μετά πέντε έτη: «'Απαγορεύεται ή ανάγνωσις τών βιβλίων του 'Αριστοτέλους περί μεταφυσικής και φυσικής φιλοσοφίας⁴⁰ δημοσία ή μυστικώς και τουτο επί ποινή άφορισμοῦ»⁴². Παρά την ρητήν αντίθεσιν της Ρώμης έν τούτοις ή μελέτη του άπηγορευμένου 'Αριστοτέλους όχι μόνον συνεχίσθη, εις την 'Οξφόρδην επί παραδείγματι, όπου οί 'Αδάμ Bosfeld και Bouchermefort κοινοποιοῦν τό μέγα εὔρημα εις 'Αγγλους, 'Ιρλανδοῦς και Σκώτους Ιερωμένους, άλλ' άπετέλεσε και μέσον διαφημίσεως διά την προσέλκυσιν φοιτητῶν εις τό Πανεπιστήμιον λόγου χάριν της Τουλούζης, οί καθηγηται του όποιου, παρ' ότι κληρικοί, συνέγραψαν τό έτος 1229 μ.Χ. άνοικτήν έπιστολήν, διά της όποιας έδηλοῦτο, ότι «τά φυσικά βιβλία, τά όποια άπηγορεύθησαν εις Παρισίους, δύνανται ένταῦθα νά σπουδάσουν, εσοι θέλουν νά είσχωρησουν εις τούς μυχοῦς της φύσεως»⁴³! Τό έτος 1245 ή άπαγόρευσις εκτείνεται κατά διαταγήν του Πάπα 'Ιννοκεντίου IV και εις τό Πανεπιστήμιον της Τουλούζης, ήδη όμως ή Ρώμη είναι διατεθειμένη εις συμβιβασμούς. «'Τά φυσικά εκείνα βιβλία, τά όποια.. έξ ώρισμένων λόγων άπηγορεύθησαν, νά μή διδάσκωνται εις όλην την Τουλούζην, μέχρις ότου έλεγχοῦν και καθαρθοῦν εκ πάσης ύποψίας λαθῶν»⁴⁴. Πράγματι λοιπόν, «ne utile per inutile vitietur»⁴⁵, επιφορτίζει τό έτος 1231 ό Πάπας Γρηγόριος IX τρεις λογίους εκ Παρισίων, τόν Γουλιέλμον d' Auxerre, τόν Στέφανον de Provins και τόν Σίμωνα d' Authie, νά λογοκρίνουν τόν 'Αριστοτέλη. Τό έγχείρημα επέπρωτο ν' αποτύχη, ή άπαγόρευσις τό έτος 1263 μ.Χ. εκ μέρους του Πάπα Ούρβανοῦ IV νά επαναληφθῇ όξυτέρα και ό 'Αριστοτέλης νά κερδίζει έδαφος και νά φανῇ, ότι ανατρέπει την 'Εκκλησίαν.

'Εναντίον του 'Αβερρόη και της Ρώμης χάριν της φυσικής γνώσεως.

α) 'Αλβέρτος ό μέγας,

Εις την δύσκολον αύτην στιγμήν δύο άνδρες άπεφάσισαν νά σώσουν την 'Εκκλησίαν παρακούοντες την διαταγήν της. Διδάσκαλος και μαθητής οί δομινικανοί μοναχοί 'Αλβέρτος ό μέγας και Θωμάς ό 'Ακυϊνάτης έξεπροσώπησαν την Καθολικην πίστιν ταχθέντες ύπέρ του 'Αριστοτέλους. Τό έγχείρημά των έσήμαινε διά τουτο εὔθῶς έξ αρχής διμέτωπον άγώνα: 'Αφ' ένός μόν έπρεπε νά παραδοῦν την θέλησιν της Ρώμης, άφ' έτέρου νά πολεμήσουν έναντίον του λατινικοῦ άθερροϊσμοῦ. Τό έτος 1256 μ.Χ. ό 'Αλβέρτος και τό 1270 ό Θωμάς συγγράφουν ανεξαρτήτως άλλήλων μίαν πραγματείαν υπό τόν κοινόν τίτλον «De unitate intellectus contra Averroem» ό πρώτος, «contra Averoistas» ό δεύτερος εις την προσπάθειάν των νά πείσουν την 'Εκκλησίαν ως πρός την άγαθήν των πρόθεσιν, ώστε νά συγχωρηθῇ ή παράλληλος επιδίωξις της «όρθης» έρμηνείας του 'Αριστοτέλους έναντίον όσων τόν παρεξηγοῦν ως αντίθετον της Καθολικής διδασκαλίας.

Παρ' ότι λοιπόν δεν γνωρίζει ελληνικά και εξαρτάται εκ της αραβικής παραδόσεως, πρώτος ο Άλβέρτος ο μέγας αναλαμβάνει τον άθλον να σχολιάση δλόκληρον τον Άριστοτέλη και ν' αποδείξη, ότι είναι δυνατόν να συμβάλη εις την έμβάθυνσιν της πίστεως αποκαλύπτων τον φυσικόν κόσμον, ή έρμηνεία του οποίου είναι έργον της γνώσεως, δηλαδή δεν στηρίζεται εις την θεολογικήν παράδοσιν, άλλ' εις την λογικήν και την παρατήρησιν. Ο Άλβέρτος γράφει την πρότασιν: «Ός προς την πίστιν και τά ήθη πρέπει ν' ακολουθήσωμεν τον Αύγουστίνον... όταν όμως πρόκειται περι φυσικῶν πραγμάτων αποδίδω εις τον Άριστοτέλη μεγαλυτέραν σημασίαν»⁴⁶. Αυτό σημαίνει, ότι ο Άλβέρτος επιχειρεί τον πρώτον εις την Δύσιν διαχωρισμόν της πίστεως εκ της γνώσεως και υποδεικνύει εις την Έκκλησίαν, ότι δεν πρέπει να υποσλήπη την επιστήμην, όπως εκείνη δεν έχει σχέσιν προς τά υπέρφυσικά γεγονότα. Ένω εις την πίστιν ή αλήθεια είναι άμετάβλητος, εις την έρευναν των φυσικῶν πραγμάτων είναι δυνατή ή πλάνη, εις την οποίαν υπόκειται και ο σοφώτερος διδάσκαλος. Δεν διστάζει δια τουτο ο Άλβέρτος, εφ' όσον είναι εις θέσιν ν' αποδείξη τὸ έναντίον, να γράψη: «Quod dicit Aristoteles falsum est... Aristoteles multum erravit in ista ratione»⁴⁷. Αν όμως εις την επιστήμην σημασίαν έχει ή απόδειξις και όχι ή παραδοχή ανεξελέγκτων προτάσεων, ο άνθρωπος είναι δυνατόν να προοδεύσῃ εις την γνώσιν. Δι' αυτόν τον λόγον ο Άλβέρτος προβλέπει εις τούς έρχομένους αιώνας μίαν επίδοσιν της επιστημονικής γνώσεως: «Αί αποδεικτικαί επιστήμαι δεν εύρέθησαν όλαι, αλλά μένουں εισέτι προς εὔρεσιν»⁴⁸. Ο ίδιος συμβάλλει εις την ανάπτυξιν αυτήν δια της συγγραφής έργων με θέματα τά φυτά, τά ζῶα, την αίσθησιν ή τά παθήματα του άέρος. Δια της επιστημονικής του δεινότητος και των τεχνικῶν του κατασκευῶν δεν παρουσιάζεται λοιπόν μόνον «έν τῇ τῶν Μετά τά φυσικά έξηγήσει φιλόσοφος άκρος»⁴⁹, κατά την έκφρασιν του Βησσαρίωνος, αλλά καταπλήσσει τούς συγχρόνους του ως «doctor universalis» και «omnium magistrorum doctissimus, όμοιος προς τον όποιον μετά τον Σολομώντα οὔδεις έφάνη»⁵⁰. Στηριζόμενος εις τὸ τεράστιον προσωπικόν του κύρος, ο Άλβέρτος έχει τὸ θάρρος τὸ έτος 1244 μ.Χ. να σχολιάση δημοσίᾳ, παρὰ την άυστηρότητα των παπικῶν άπαγορεύσεων, τά φυσικά έργα του Άριστοτέλους εις την θεολογικήν σχολήν των Παρισίων⁵¹. Δια του κύρους αυτού κάμπτει τελικῶς πρώτος εκείνος την δυσπιστίαν της επισήμου Έκκλησίας εναντι του έξ Ίσπανίας έλληνος εισβολέως εις τον πνευματικόν της χῶρον και ταυτοχρόνως κερδίζει δια την καθιέρωσιν του έπιτακτικού ξένου τον μεγαλοφυῆ μαθητήν του, συγγενῆ του αντιπαπικού αυτοκράτορος της Σικελίας Φρειδερίκου ΙΙ Θωμάν τον Άκυϊνάτην, τὸ πρωτόλειον του οποίου «Περὶ όντος και οὔσίας» (1254 μ.Χ.) παραπέμπει εις τὸ πρώτον ήδη κεφάλαιον εις τον φυσικόν Άριστοτέλη.